

ιστορία του συνδικαλισμού. Σε κάθε περίπτωση το βιβλίο της Λαμπροπούλου αλλάζει τον τρόπο που προσεγγίζουμε την εργατική ιστορία στην Ελλάδα. Ταυτόχρονα, πρόκειται για ένα επίκαιρο έρ-

γο που δεν αφορά μόνο ιστορικούς αλλά και τα ίδια τα υποκείμενα στα οποία αναφέρεται και βέβαια στους επιγόνους τους.

**Κώστας Παλούκης**

**Ιστορία και Γλώσσα. Η ιστορική διαμόρφωση των κοινωνικοπολιτικών εννοιών**

Melvin Richter, *The history of social and political concepts. A critical introduction*, New York, Oxford University Press, 1995, σελ. 204

«ούτε η γλώσσα και η γλωσσολογία  
μπορούν να ξεφύγουν από την ιστορία  
ούτε οι ιστορικοί από τη γλώσσα»

P. J. Corfield<sup>1</sup>

**Η** *Ιστορία των πολιτικών και κοινωνικών εννοιών*, όπως τιτλοφορείται το πολυσέλιδο βιβλίο του Melvin Richter, εντάσσεται στο επιστημονικό εγχείρημα που ήδη από τη δεκαετία του 1960 προσπάθησε να συνδυάσει τα συγκριτικά ευρήματα της ιστορικής και πολιτικής κοινωνιολογίας με τη μελέτη της γλώσσας. Η σύγχρονη αυτή τάση στην ιστοριογραφία είναι, κατά κύριο λόγο, απόρροια της καταλυτικής επιρροής που άσκησε στις κοινωνικές επιστήμες η «γλωσσική στροφή» (linguistic turn) της φιλοσοφίας, αλλά και η δομική και μεταδομική θεώρηση της γλωσ-

σολογίας. Ωστόσο, ο συνδυασμός και η αλληλοτροφοδότηση των δύο επιστημονικών κλάδων (Ιστορίας – Γλώσσας) δεν έχει εννοηθεί με όμοιο τρόπο μέσα στα διαφορετικά γλωσσικά και επιστημονικά πεδία: στη Γερμανία επικράτησε ο όρος «Ιστορία των εννοιών» (Begriffsgeschichte), στη Γαλλία αναπτύχθηκε η «Ιστορία των νοοτροπιών» (Histoire des mentalités), στην Αγγλία συναντάμε την «Ιστορία του λόγου, των σκέψεων και των ιδεολογιών» (History of speech, of thoughts, of ideologies)· ποικίλες δηλαδή ορολογικές αποχρώσεις που προδίδουν σημαντικές διαφορές στις μεθόδους και στις θεωρητικές παραδοχές των ευρωπαϊκών «Σχολών».

Ωστόσο, ο Richter τοποθετεί τη μελέτη του στο πεδίο της γερμανικής ιστοριογραφίας και επιχειρεί μια *κριτική εισαγωγή* στη σύγχρονη τάση της «Ιστορίας των εννοιών» παρουσιάζοντας και

σχολιάζοντας τα σημαντικότερα έργα της γερμανικής βιβλιογραφίας. Η μεθοδολογική αυτή επιλογή αποδεικνύεται αποτελεσματικός γνώμονας για την ταξινόμηση των ετερόκλητων στοιχείων και την οριοθέτηση ενός πολυδιάστατου γνωστικού αντικειμένου. Παράλληλα, όπως θα διαφανεί και στη συνέχεια, προσφέρει αρκετά απτά παραδείγματα ιστορικής μελέτης και ανάλυσης των εννοιών. Με άλλα λόγια, η παρουσίαση των σημαντικότερων γερμανόφωνων μελετών για την «Ιστορία των εννοιών» καθίσταται ένας διάυλος έμμεσης ανάγνωσης των έργων αυτών.

### Περιεχόμενα

Ο Richter διαιρεί την ύλη του σε επτά ενότητες, ενώ στο τέλος παραθέτει έναν αλφαβητικό κατάλογο των εννοιών που μελετούν τα συγγράμματα τα οποία παρουσιάζει.

Στο πρώτο κεφάλαιο ο συγγραφέας αναφέρεται συνοπτικά στη γερμανική βιβλιογραφία και παράλληλα σκιαγραφεί το κλίμα μέσα στο οποίο αναπτύχθηκε η γερμανική «σχολή» της ιστορίας των εννοιών (*Begriffsgeschichte*). Περιγράφει τις επιστημονικές τάσεις που αναδείχθηκαν, παρουσιάζει τους κυριότερους εκπροσώπους των τάσεων αυτών και διακρίνει τρία έργα τα οποία θεωρεί ότι αποτυπώνουν με μοναδική επιστημονική αριότητα, καθένα από τη δική του σκοπιά, το επιστημονικό εγχείρημα της ιστορίας των εννοιών. Το πρώτο, με τον τίτλο *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches*

*Lexikon zur politisch-sozialer Sprache in Deutschland* (Βασικές έννοιες στην Ιστορία: Ιστορικό λεξικό της κοινωνικοπολιτικής γλώσσας στη Γερμανία), αποτελεί μια πολύτομη και συλλογική μελέτη των γερμανικών εννοιών· το δεύτερο, *Handbuch politisch-sozialer Grundbegriffe in Frankreich, 1680-1820* (Εγχειρίδιο των βασικών κοινωνικοπολιτικών εννοιών στη Γαλλία, 1680-1820), μελετά την αλλαγή που υπέστησαν πολιτικές και κοινωνικές έννοιες της γαλλικής γλώσσας κατά την κρίσιμη περίοδο των χρόνων που προηγήθηκαν και ακολούθησαν τη Γαλλική Επανάσταση· τέλος το *Historisches Wörterbuch der Philosophie* (Ιστορικό λεξικό φιλοσοφίας) αναλύει φιλοσοφικές έννοιες και όρους που διατυπώθηκαν υπό τη σκέπη διαφόρων φιλοσοφικών ρευμάτων στην Ευρώπη, στην Ινδία, στην Άπω Ανατολή και αλλού.

Στα επόμενα κεφάλαια ο Richter εστιάζει το ενδιαφέρον του στα δύο πρώτα έργα, τα οποία μελετά συγκριτικά, κυρίως όμως με κριτική, διεισδυτική ματιά. Έργο, όπως προειπώθηκε, συλλογικό το «Βασικές έννοιες στην Ιστορία: Ιστορικό λεξικό της κοινωνικοπολιτικής γλώσσας στη Γερμανία» θα μπορούσε, κατά τον Richter, να συγκριθεί με το έργο των Εγκυκλοπαιδιστών. Η έκτασή του είναι εντυπωσιακή· στους επτά από τους οκτώ συνολικά τόμους του αναλύονται 115 έννοιες και η ανάπτυξη των λημμάτων ξεπερνά κατά μέσο όρο τις 50 σελίδες. Κυρίως όμως αυτό που επιτρέπει τη σύγκριση με τους Εγκυκλοπαιδιστές του 17ου αιώνα είναι οι συγκεκριμένες θεωρητικές παραδοχές που εμπνέουν και συ-

νέχουν το μακροχρόνιο έργο των ετερόκλητων ομάδων εργασίας. Πράγματι, στα εικοσιπέντε και πλέον χρόνια έρευνας (ο πρώτος τόμος κυκλοφόρησε το 1972), υπό την καθοδήγηση των τριών εκδοτών του Otto Brunner, Werner Conze και Reichart Koselleck, το «Ιστορικό Λεξικό» φαίνεται να παραμένει συνεπές στις κεντρικές υποθέσεις εργασίας και στις μεθοδολογικές επιλογές των εμπνευστών του. Όπως υπογραμμίζει ο Richter, «στο έργο, κατά κύριο λόγο, δοκιμάζεται η υπόθεση ότι οι βασικές πολιτικές και κοινωνικές έννοιες στη γερμανική γλώσσα μεταβλήθηκαν κατά την περίοδο που χαρακτηριζομένη αποκαλείται *Sattelzeit*, δηλαδή περίπου κατά την εκατονταετία 1750-1850». Από μεθοδολογική σκοπιά το «Ιστορικό Λεξικό» συνδυάζει την ιστορία των εννοιών με την κοινωνική ιστορία, ώστε να είναι δυνατή η παρακολούθηση της δυναμικής αλληλεπίδρασης ανάμεσα στις εννοιολογικές και κοινωνικές αλλαγές, ενώ παράλληλα υιοθετεί μεθόδους άλλων επιστημονικών κλάδων, όπως είναι η φιλολογία, η ιστορική σημασιολογία, η δομική γλωσσολογία. Κάτω από αυτό το θεωρητικό και μεθοδολογικό πρίσμα οι συντελεστές του έργου μελετούν ετερογενή γραπτά τεκμήρια (έργα επιφανών συγγραφέων, εφημερίδες, περιοδικά, πρακτικά των συνεδριάσεων της βουλής, κρατικά και νομικά έγγραφα, λεξικά), ώστε να εντοπίσουν τις σημασιολογικές αποχρώσεις των εννοιών. Ως δείγμα γραφής του «Ιστορικού Λεξικού», ο Richter παραθέτει μια σύνοψη του εκατονταετίδου λήμματος της λέξης *Herrschaft* (την οποία κατά προ-

σέγγιση αποδίδουμε στα ελληνικά ως κυριαρχία, δύναμη, αυθεντία, εντολή).

Στο τέταρτο και πέμπτο κεφάλαιο ο συγγραφέας παρουσιάζει το «Εγχειρίδιο των βασικών κοινωνικοπολιτικών εννοιών στη Γαλλία». Με δεδομένη την ανάλυση του «Ιστορικού Λεξικού» που έχει προηγηθεί, η παρουσίαση του «Εγχειριδίου» είναι συγκριτική, εμπλουτισμένη με ποικίλα σχόλια και κριτικές παρατηρήσεις. Το «Εγχειρίδιο» αποτελεί μια συγκροτημένη μελέτη της γαλλικής γλώσσας της περιόδου 1680-1820 από μια οπτική που προσεγγίζει τη Σχολή των *Annales*. Οι 150 περίπου πολιτικοκοινωνικοί όροι που εντοπίζονται στη γαλλική γλώσσα της περιόδου αυτής ανάλυνται με την πεποίθηση ότι αποτελούν νέα ένδειξη για τον τρόπο με τον οποίο κατανοούσαν και σημασιοδοτούσαν τα γεγονότα και τις πράξεις τους οι σύγχρονοι της Επανάστασης του 1789. Αυτό που ενδιαφέρει κυρίως τους συγγραφείς του «Εγχειριδίου» είναι η διαφορά νοοτροπίας (*mentalité*) στα χρόνια που ακολουθούν την Επανάσταση, η νέα αντίληψη της πραγματικότητας, που αποδίδεται με νέους ή σημασιακά διαφοροποιημένους όρους. Σε σύγκριση με το «Ιστορικό Λεξικό», το «Εγχειρίδιο» εμπλουτίζει τις πηγές άντλησης των εννοιών και μελέτης των ιδεών. Λεξικά, εγκυκλοπαίδειες, εφημερίδες, περιοδικά, φυλλάδια, αλλά και σατιρικά κείμενα, παιχνίδια, τραγούδια, εικόνες και σύμβολα της περιόδου 1680-1820 μελετώνται συστηματικά, ενώ αντίθετα παραβλέπονται τα έργα κλασικών συγγραφέων· όπως υπογραμμίζουν οι συντελε-

στές του «Εγχειριδίου», στα έργα αυτά αποτυπώνονται οι διαφορετικές αποχρώσεις που κάθε κοινωνική τάξη προσδίδει στην ίδια έννοια, με συνέπεια να μην μπορεί ο ερευνητής τους να παρακολουθήσει τις νοοτροπίες που διαμορφώνονται.

Στα δύο τελευταία κεφάλαια ο συγγραφέας ανατρέπει σε σχετικές μελέτες Άγγλων ιστορικών. Ο Richter εστιάζει την αναφορά του στο έργο των J. G. A. Pocock και Q. Skinner, και κατόπιν συγκρίνει τα δύο γερμανικά λεξικά με το *Oxford English Dictionary* (Λεξικό της Οξφόρδης για την αγγλική γλώσσα). Όπως παρατηρεί, η αγγλόφωνη επιστημονική τάση της «Ιστορίας των σκέψεων και των ιδεολογιών» υιοθέτησε διαφορετικές μεθόδους και θεωρητικές παραδοχές σε σχέση με τη γερμανόφωνη *Begriffsgeschichte*. Αξιοποίησε, για παράδειγμα, ιδιαίτερα τη θεωρία του J. L. Austin για τα γλωσσικά ενεργήματα, για να μελετήσει τη διαμόρφωση της πολιτικής σκέψης και την κατασκευή των νοητικών δομών. Ωστόσο, παρά τις υπαρκτές διαφορές, ο Richter υποστηρίζει ότι οι δύο οπτικές μπορούν να αλληλοσυμπληρωθούν δημιουργικά.

## Συμβολές

Επιχειρώντας μια αποτίμηση του φιλόδοξου αυτού έργου, παρατηρούμε, σε πρώτο επίπεδο, ότι ο Richter πραγματοποιεί αυτό ακριβώς που εξαγγέλλει και στον τίτλο του βιβλίου του, μια κριτική δηλαδή εισαγωγή στη συγκριτική μελέτη

Ιστορίας και Γλώσσας, παρουσιάζοντας με σαφήνεια και πληρότητα τις θεωρητικές καταβολές της σύγχρονης αυτής τάσης στη γερμανόφωνη ιστοριογραφία καθώς και τα θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα που ανέκυψαν στην πορεία της. Έτσι, η παρουσίαση των δύο κύριων έργων (του «Ιστορικού Λεξικού» και του «Εγχειριδίου») εμπλουτίζεται με λεπτομερείς βιβλιογραφικές αναφορές, με σχόλια που σκιαγραφούν το ιστορικό κλίμα κατά τη συγγραφή των έργων και την υποδοχή τους από την κοινότητα των κοινωνικών επιστημόνων. Εξάλλου, η συγκριτική αναφορά του σε ανάλογες μελέτες Άγγλων και Γάλλων ιστορικών εξοικειώνει τον αναγνώστη με τα διαφορετικά πρίσματα υπό τα οποία η τάση αυτή έγινε αντιληπτή μέσα σε διαφορετικά γλωσσικά και επιστημονικά πεδία.

Το βιβλίο του Richter δεν απευθύνεται όμως μόνο στο ευρύτερο ενδιαφερόμενο κοινό αλλά και στους ειδικούς. Πρόκειται για έναν πολύ χρήσιμο οδηγό για τον κοινωνικό επιστήμονα, το μελετητή της γλώσσας, τον ερμηνευτή του λόγου γενικότερα. Η επιμονή του συγγραφέα στη λεπτομερειακή παρουσίαση των γερμανικών μελετών και η παράθεση παραδειγμάτων ιστορικής ανάλυσης, όπως οι έννοιες *Herrschaft* και *Civilité*, παρέχει στον μνημένο μελετητή δείγματα επιστημονικής έρευνας που διασαφηνίζουν το ερευνητικό εγχείρημα του *Begriffsgeschichte*.

Πώς λοιπόν θα μπορούσε το παρόν βιβλίο να αξιοποιηθεί από τους Έλληνες κοινωνικούς επιστήμονες; Η ελληνική επιστημονική έρευνα μόλις τα τελευταία

χρόνια άρχισε να προσανατολίζεται συνειδητά στην αξιοποίηση της γλώσσας ως πηγής για τη μελέτη των κοινωνικών μετασχηματισμών, αλλά οι μεμονωμένες μελέτες που έχουν πραγματοποιηθεί δεν διακρίνονται από μεθοδολογική και θεωρητική συνάφεια. Παράλληλα, παρατηρούμε ότι οι θεματικές τους επιλογές σπάνια εισέρχονται στο πεδίο της ιστορικής μελέτης των πολιτικών και κοινωνικών εννοιών. Φαίνεται πως έχει αναγνωριστεί ότι το σχετικό γνωστικό αντικείμενο εμπίπτει, σχεδόν αποκλειστικά, στο ερευνητικό πεδίο των γλωσσολόγων (λεξικογράφων), αφήνοντας αναξιοποίητο το πλήθος των κοινωνικών στοιχείων-πληροφοριών που η ίδια η γλώσσα ενσωματώνει και μαρτυρεί. Το έργο του Richter, που αποτελεί μια ιδιαίτερα κατατοπι-

στική εισαγωγή στη γερμανική σχολή της ιστορίας των εννοιών, θα άξιζε να εμπνεύσει μια ανάλογη ιστορική ανάλυση των ελληνικών κοινωνικοπολιτικών όρων. Άλλωστε, όπως υπογραμμίζει και ο ίδιος ο συγγραφέας, απώτερος στόχος του είναι η μεταλαμπάδευση ενός ανάλογου ενδιαφέροντος για μελλοντικές ιστορικές αναλύσεις των εννοιών.

**Νόρα Γρηγορίου**

### **Σημειώσεις**

1. P. J. Corfield, «Ιστορικοί και Γλώσσα», μτφρ. Φ. Καστανάρα, *Ιστορ* 12, 2001.